

László Dobossy (MLR)

Dovolte mi, abych svůj příspěvek věnoval drahé památce Zdeny Ančíka, průkopníka haškovských studií.

Podle výstižného, třebaže ne vždy platného aforismu Karla Čapka záleží paradox světovosti v tom, že čím je umělecké dílo dokonalejším vyjádřením zvláštností země, v níž vzniklo, a doby, od níž je neoddělitelné, tím bezpečněji si najde místo mezi věčnými hodnotami univerza.

Don Quijote je světový, protože je přirozeně a nepochybně Španěl z konce středověku; také Figaro patří vždy a všem prote, že je to předrevoluční Francouz. A monumentální protiválečná satira Jaroslava Haška má obecnou platnost a univerzální hodnotu právě proto, že vyrostla ústrojně z české tradice a lidového povědomí východní a střední Evropy v době rozkladu staletého habsburského mocnářství, proto, že je to - řečeno autorovými slovy - "historický obraz určité doby". Toto těsné spojení s dobou a historickou situací je zřejmě jednou z příčin toho, že v Haškově díle, jako vždy ve velkých satirách, není humor ničím samoučelným, nýbrž obrannou i útočnou zbraní. Antihrdina Josef Švejk táhne s touto osvědčenou zbraní do boje proti imperialistické válce, ba proti nesmyslnosti a nelidskosti tehdejšího sociálního řádu.

Zdomácnění Švejka jako svérázného typu ve světové literatuře, a to cestou nejen překladů nebo četných divadelních i filmových zpracování, nýbrž i rozvíjením osobitých švejkovských motivů v nových a nových výtvořech, dokazuje, že literární i jiná díla tzv. malých národů se mohou stát i bez oficiální kulturně diplomatické propagandy světoznámými a obecně

uznávanými, jestliže spojí specifické a časově ohraničené národní rysy s takovou myšlenkovou náplní, která je obecně platná a nadčasová.

Je totiž nesporné - jak na to upozornil již Ivan Olbracht - že to, co chtěl Hašek sdělit, bylo umocněno univerzální a nadčasovou hodnotou, hlavně zkušenostmi získanými v Říjnové socialistické revoluci.

Stačí jen pečlivě porovnat text prvního románu nebo spíše romaneta o Švejkovi, napsaného v Kyjevě roku 1916, s textem epicky náročného veledíla z let 1921-22, aby se nám jasně a přesvědčivě projevily ony perspektivy, v nichž se konečný Švejk umístil. První verze je statická, druhá dynamická, první je kontemplativní a vlastenecká, druhá aktivní a všelidská. Nejpodstatnější však je, že v první se uplatňuje kategorie národní, v druhé verzi - až do nejmenších podrobností - kategorie třídní.

Bez nadsázky můžeme říci, že Osudy dobrého vojáka Švejka jsou ve světové literatuře jedním z oněch děl, která nejdůsledněji vyjadřují třídní boj. Bojují proti sobě dvě třídy - úzká vrstva utlačovatelů a široké masy utlačovaných svádějí lítý a neúprosný zápas jako v dávných eposech. V tomto smyslu se mi zdá hluboce podnětným Krejčího postřeh o tom, že Osudy dobrého vojáka jsou vlastně moderní variantou tisíciletého žánru heroicko-komických eposů. A že právem můžeme Haškov román pokládat za epos, naznačuje už sám název Osudy. Podle mého názoru totiž se jeví přinejmenším pochybným onen překladatelský úzus, který umístí do titulu slovo "dobrodružství - Abenteuer, adventures" etc., jako by Švejk byl

dobrodruhem, tj. člověkem, který neustále hledá a vytváří situace, v nichž by mohl co nejúspěšněji uplatňovat své schopnosti. Švejk však je spoluhráčem osudu, i on má "sue fata", s kterými se znovu a znovu musí svým osobitým způsobem vyrovnávat. Autor tedy už prvním slovem titulu naznačuje základní tón románu - eposu, a od tohoto tónu se pak už v celém díle nevzdálí. Vypráví o takovém hrdinovi, jenž se dívá na svět vládnoucí třídy zvenčí, zdola. Nemá s tímto světem nic společného, neuznává jeho zákony, nepřijímá jeho pravidla a v jeho představitelích vidí jen nepřátele, které je třeba zdolat, obelstít, oklamat. Věc panského světa není jeho věcí, "tahanej mariáš je vážnější věc než celá vojna" říká cestou na frontu. A přestože jeho řeč je krajně konkrétní, sám je zobecněný, abstraktní typ, loutková figura, duchovní dědic lidových hrdinů půvabných českých loutkových her... Autor však neznázornuje jen epický rozper, resp. zápas utlačovatelů a utlačovaných, ale i v řadách lidu rozlišuje ty, kteří jsou - jako Švejk - reprezentanty přirozenosti a lidskosti, a ty, kdo jsou nepřirození a nelidští. Proto osoby, které před námi v hojném počtu defilují jako zástupci lidu, zdaleka nejsou všechny stejně sympatické, i když většinou pociťujeme jakousi něhu, teplo a poezii, když autor o nich hovoří. Jsou tu ovšem i výjimky, především poddůstojníci a četníci, přísluhující onomu druhému světu, a jsou tudíž rakouštější než Rakušané, jako např. frajtr, velitel eskorty, jemuž Švejk svěřuje svůj moudrý názor o tom, že "voják, kterýho vodějí eskortou, ten má vždy větší zkušenosti než ti, co ho hlídají". A takovou výjimkou je do jisté míry i obr s bezedným žaludkem Baloun, jehož autor proto staví tak často do proti-

kladu k Švejkovi, aby ještě lépe vynikl Švejkův nejpodstatnější rys: přirozenost, čili - řečeno Rabelaisovými slovy - obliba všech stránek "fyzis". Baloun je ve své nestřídmosti nepřirozený, je ztělesněním "antifyzis".

A pak je tu ovšem i slavný sapér Vodička, protihzáč, tento hubatý rváč a maďarožrout, jenž má za to, že "Maďaři jsou, zkrátka řečeno, holota". Autor obdivuhodným smyslem pro epickou kompozici udělal z tohoto skvělého lidového typu hrdinu česko-maďarské heroicko-komické šarvátky v Királyhidě, aby ještě plastičtěji vyniklo Švejkovo lidství, jeho univerzálnost, pozvednutá nad umělce vyvolanými rozpory. Vodička je vášnivým hlasatelem lidového nacionalismu, kdežto Švejk - svým klidným způsobem - reprezentuje lidský humanismus. "Něktej Maďar taky za to nemůže, že je Maďar" - namítá (ostatně nikterak jednoznačně) zuřivému sapérovi, jenž zběsile spílá Maďarům. V ustavičném nadávání starého sapéra se ozývá lidová obměna Montesquienovy ironické otázky, která právem zneklidňovala mnohá pokolení Evropanů: "Jak může být někdo Peršan?" (čili v tomto případě samozřejmě: Maďar?). A Švejkova střízlivá lidová moudrost vyjadřuje doplňující výstrahu, o níž se ta Montesquieova otázka - po tolika těžkých zkouškách - rozšířila: Jak může být člověk člověkem? Jak se může vymanit z nacionální zaujatosti a pozvednout se do světa čistších požadavků lidství a lidstva?

Tyto základní otázky jsou vyřešeny v Haškově románu uměleckým stmelěním nejautentičtější lidovosti (a v ní české specifičnosti) a obecně platného lidství (a v něm specifičnosti středoevropské). V tom tkví jádro světovosti Osudů dobrého vojáka Švejka.